

İBN RÜŞD'ÜN SİYASET FELSEFESİ

Cevher ŞULUL*

İbn Rüşd (M. 1126-1198/H. 520-595), Endülüs'te yetişen en önemli filozoflardan biridir. Batı onun sayesinde Aristo'yu yeniden tanıyabilme fırsatı bulmuştur. O, birçok hocadan edebiyat, hukuk, kelâm, tıp ve felsefe dersi almış, ortaçağda bilinen bilimin bütün konularına dair eserler yazmıştır. İbn Rüşd'ün bu eserlerine dayanılarak metafizik, tabiat, bilgi öğretisi ile din-felsefe ilişkisi konularında birçok akademik çalışma yapılmıştır. Ancak İbn Rüşd'ün siyaset ve ahlak konusundaki iki önemli eserinin Arapça asılları kaybolduğu için bu konularda yeterli çalışma yapılmamıştır.

Biz bu çalışmamızda Arapça aslı kaybolan siyasete dair İbn Rüşd'ün *Telhîsü's-Siyase li Eflâtûn* adlı eserinden hareketle hem bu eserin hikâyesini hem de siyasete dair görüşlerini izah etmeye çalışacağız. Zira bu eser İbn Rüşd'ün siyasete dair en önemli eseridir. Onun bu alana ilişkin görüşlerinin hemen hemen tamamını bu kaynaktan öğreniyoruz.

Diğer bütün eserlerinde olduğu gibi İbn Rüşd, felsefî eserlerini Arapça yazmıştır. Ancak doğuda Arapça yazılmış felsefî eserlerine ulaşmak kolay değildir. Bunu nedeni ise Endülüs devletinin yıkılmasından sonra kilisenin emriyle Gırnata meydanında toplatılan seksen bin cilt kitabın yakılmasıdır. Bu kitaplar arasında İbn Rüşd'ün kitapları da vardı.

İbn Rüşd'ün Arapça felsefî eserleri nadiren bulunmasına rağmen, onun tıba dair eserlerinin birçoğu Escorial, Leydin ve Paris kütüphanelerinde vardır. İlâveten İbn Rüşd'ün, Latince ve İbranice tercüme edilmiş eserlerinin birçoğunu da Avrupa'nın sayılı kütüphanelerinde bulmak mümkündür. Öyle ki Tevrat'tan sonra, İbn Rüşd'ün eserlerinden daha çok hiçbir eserin İbranice yazılmadığı söylenmektedir.¹

İbn Rüşd, genelde Aristocu olarak bilinir. O yoğun bir biçimde Aristo'nun eserlerini şerh edip yorumlamış, ondan övgüyle söz etmiş -Dante'nin *İlahi Komedi*'sinde zikrettiği gibi- büyük şârih İbn Rüşd unvanını kazanmış, ona

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Ferruh Antuvan, *İbn Rüşd ve Felsefetuhu*, Beyrut 2007, s. 93-94.

hayranlık duymuştur.¹ Hayranlığının nedeni ise Aristo felsefesinde birbiriyle sıkı bir biçimde ilişkili bölümlerden oluşmuş, sağlam bir yapının bulunmasıdır.² Ancak İbn Rüşd'ün siyaset kuramını inşa ederken Aristo'nun *Politika*'sı yerine Eflatun'un *Devlet*'ini referans alması bir paradoks gibi görünebilir. Ancak bunu iki nedeni vardır:

Birincisi İbn Rüşd'ün o günün şartlarında Aristo'nun *Politika*'sına sahip olmamasıdır. Bu nedenle Aristo'nun *Politika*'sı yerine Eflatun'un *Devlet*'ine yönelmiştir.³

Charles E. Butterworth'e göre bunun bir başka nedeni ise şudur: İbn Rüşd, kesinlikle Aristo'nun *Nikomakhosa Etik*'e ile Eflatun'un *Devlet*'i arasında bir çeşit uyum olduğunu düşünüyordu. İbn Rüşd'e göre *Nikomakhos'a Etik*'e yaptığı şerh onun siyaset biliminin ilk teorik kısmını oluşturmaktadır. Eflatun'un *Devlet*'ine yazdığı şerh ise siyaset biliminin ikinci kısmını yani pratik kısmını oluşturmaktadır.⁴

Telhîsü's-Siyase li Eflâtûn, başta Rosenthal olmak üzere birçok kişi tarafından İbraniceden İngilizciye tercüme edilmiştir. İlk defa Cambridge üniversitesi yayınları arasında 1956'da neşredilmiştir. İbranice metni Arapça'dan tercüme eden kişi ise Samuel Ben Yehuda'dır.⁵ Ayrıca İbranice metin, Tortosalı İbrani tabib Jacob Mantinus tarafından papa üçüncü Paul'a ithaf edilmek üzere Latince'ye tercüme edilmiştir. Bu tarih olarak 1539'lara dayanmaktadır.⁶ İngilizce ikinci neşri yapan mütercim ise Ralph Lerner'dir. Bu eser 1974'de Kornil Üniversitesi yayınları arasında çıkmıştır.⁷

Kısaca *Telhîsü's-Siyase*'nin asıl nüshası Arapça olup kaybolmuştur; Arapça'dan İbranice'ye, İbranice'den Latince'ye, İbranice ve Latince'den İngilizce'ye, sonra da aslı olan Arapça'ya Hasan Mecîd el-Abîdî ile Fâtıma Kâzım ez-Zehebî tarafından tercüme edildi.⁸ Ayrıca Ahmet Şehlân, Samuel Ben Yehuda'nın çevirisini

¹ Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, (Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar: 1198), çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul-1986, c. I, s. 237.

² Muhammed Âbid el- Câbiri, *Felsefî Mirasımız ve Biz*, çev. Said Aykut, İstanbul-2000, s. 279

³ İbn Rüşd, *Telhîsü's-Siyase li Eflâtûn*, İngilizciden Arapçaya çeviren: Hasan Mecîd el-Abîdî ve Fâtıma Kâzım ez-Zehebî, Beyrut-1998, s. 66.

⁴ Charles E. Butterworth, "New Light On The Political Philosophy Of Averroes", *Essays On Islamic Philosophy And Science*, Edited by George F. Hourani, Albany-1975, s. 118-119; İbn Rüşd, *Telhîsü's-Siyase li Eflâtûn*, s. 66.

⁵ Samuel Ben Yehuda'nın yaptığı bu çevirinin sekiz nüshası günümüze ulaşmıştır. Bu nüshalar Florensa, Munich, Milano, Oxford, Viyana ve Cambridge kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bkz. Numan Yusuf Aruç, *İbn Rüşd'ün Eğitim Felsefesi*, İstanbul-2004, s. 42.

⁶ Erwin I. J. Rosenthal, *Averroes' Commentary On Plato's Republic*, (takdimden -introduction-), Cambridge-1956, s. 7.

⁷ Hasan Mecîd el-Abîdî, *Telhîsü's-Siyase li Eflâtûn*, (takdimden) Beyrut-1998, s. 8.

⁸ Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 9.

İbranice'den Arapça'ya: *Ed-Darurî fi's-Siyâse: Muhtasarı Kitâbi's-Siyaseti li Eflâtûn* adıyla çevirmiştir.

Gerek eski gerekse yeni biyografi yazarları bu eserin İbn Rüşd'e ait olduğunu kuşkuyla yer bırakmayacak tarzda kabul ediyorlar. Ancak bu kitabı isimlendirmede ihtilaf halindedir: Bu kitap, Eflatun'un *Devlet*'inin *küçük şerhi/cevâmi* midir, yoksa *orta şerhi/telhîs* midir?

İbn Rüşd, felsefi görüşlerini takdim ederken veya bir eseri şerh ve izah ederken daha işin başlangıcında muhatabını dikkate alarak üç tarazda yapıyordu:

- a- Büyük şerhler (tefsir/grand commantaire),
- b- Orta şerhler (telhîs/commenterii mediu),
- c- Küçük şerhler (cevâmi) veya özetler (muhtasar/paraphrase/epitomes).¹

İbn Rüşd, *cevâmi'* (*küçük şerh*) diye bilinen şerhlerinde kendi adına konuşmaktadır. Felsefi düşüncelerini bir düzen içerisinde kendine özgü bir metotla ortaya koymaktadır. Bu şekilde *cevâmi'* gerçek anlamda -Aristoteles'in kitap ve risâleleri gibi- risâlelerdir. Ferruh Antuvân'a göre İbn Rüşd, bu eserlerinde şârih değil, bir müelliftir.² Buna örnek olarak İbn Rüşd'ün *Cevâmi' el-Mantık*, adlı eserini zikredebiliriz.

Telhîs'e (orta şerhler) gelince burada İbn Rüşd, şerh ettiği metnin sadece ilk kelimesini alır, devamında kendisine ait olan ve olmayan fikirler arasında ayırım yapmaz. Eflatun'un *Devlet*'i için yaptığı şerhte olduğu gibi. İbn Rüşd, söze "Eflatun diyor ki" diye başlar, fakat devamında yaptığı izahlarda hangi açıklamanın kendisine, hangisinin Eflatun'a ait olduğunu söylemez.

Büyük şerh/tefsir (grand commentaire) ise diğerlerinden farklı olarak İbn Rüşd'e özgüdür. Daha ileri çalışmalarla yapılan uzun yorumları içermektedir. İbn Rüşd, Aristo'nun eserlerinin bir paragrafını aynen alıyor, sonra kendi görüşleriyle yorumluyor, bu yorumlar orijinalinden daha uzun oluyordu. Böylece orijinalle yorum birbirinden açıkça ayrılmış bulunuyordu. Aristo'nun *Metafizik*'ine yaptığı şerh bu kategorideki en ağır eseridir. İbn Rüşd, muhtemelen bu yöntemi Kur'an müfessirlerinden almıştır.³

İsimlendirmede kullanılan bir takım ıstılahları bu şekilde izah ettikten sonra, kimin bu ıstılahları nasıl kullandığına bakalım. Bazı araştırmacılar İbn Rüşd'ün

¹ Bekir Karlığa, "İbn Rüşd" maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. 20, s. 273. Ayrıca bkz. İbn Rusdh, *Commentary On Aristotle's Book On The Heaven And The Universe - Sharh Kitab al Sama wa'l-Âlem*, Edited by: Fuat Sezgin, (Gerhard Endress'in girişinden) Frankfurt-1994. s. 1-3; Philip K. Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, çev. Ali Zengin, Risale yay., İstanbul 1995, s. 280.

² Ferruh Antuvan, s. 88-89.

³ Philip K. Hitti, s. 281, Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 9-10.

siyaset kitabına “*Cevâmi’ Siyâsetu Eflâtûn*” adını vermişlerdir. Bunlar arasında Ernest Renan, Macit Fahri ile Cemil Salibe’yi zikredebiliriz.

Diğer bir gurup ise telhîs kelimesine yükledikleri anlamdan hareketle İbn Rüşd’ün siyaset felsefesine dair eserine “*Telhîsü’s-Siyase li Eflâtûn*” adını vermişlerdir. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri İbranice metni İngilizce’ye tercüme eden Rosenthal’dır. İlâveten Corc Kanavâti, Hanna el-Fâhûrî ve Abdurrahmân Bedevî’yi de zikredebiliriz.¹

Bize göre İbn Rüşd’ün bu kitabını isimlendirirken câmî (şerh-i sağîr) yerine telhîs (şerh-i evsat) demek daha uygundur. Zira İbn Rüşd, “kale Eflatun” ile başlayan ibarede Eflatun’un sözünü zikrettikten sonra konu ile ilgili bütün yaklaşımları zikreder. Burada hangi fikirlerin İbn Rüşd’e ait olduğunu hangilerinin Eflatun veya Aristo’ya ait olduğunu anlamak, bu fikirleri birbirinden ayırt etmek mümkün değildir. Öyle ki bazen yapılan tartışmalarda tabiiyyat, ahlak, tarih, gelenek, coğrafya vb konulara değinilir.²

Benzer şekilde önemli tarihi olayları siyasi yapı ve siyasi tarih çerçevesinde gerek ilk dönem gerekse Murabıtlar (448-541/1056-1147) ve kendi yaşadığı Muvahhidler (524-667/1130-1269) ile ilintili olarak anlatır. Yine Yunan ve İran gibi diğer milletlerdeki olayları da benzer şekilde zikreder. Buna bakarak bu eserin Eflatun’un *Devlet’i* için bir telhîs olduğunu cevâmi olmadığını söyleyebiliriz.

İlâveten İbn Rüşd, “*Telhîsü’s-Siyase li Eflâtûn*” adlı eserinin üçüncü bölümünün sonunda *Telhîs’ini* bitirdiğini söylemektedir. İbn Rüşd’ün bu ifadesi bu eserinin *Telhîs* olduğunu, cevâmi olmadığını göstermektedir.³

Bilindiği gibi Yunan felsefesi, İslâm dünyasına mütercimler ve şârihler vasıtasıyla intikal etmiştir. Bu süreçte yapılan tercüme ve şerhlerde bir takım iltibaslar meydana gelmiştir. Peder Morata “Uskuryal” kütüphanesinde bulunan Arapça yazmaların listesini çıkarmıştır. Bu listede İbn Rüşd’ün Eflatun’un *Devlet’ine* yazdığı üç bölümden meydana gelen şerhin İbranice metninin vazıh olduğundan söz etmiştir. Ancak burada sorulması gereken bir soru var: İbn Rüşd, *Devlet’i* şerh ve izah ederken, eserin aslına sahip miydi? Yoksa Calinus (Galen)’un *Cevâmi’ini* esas alarak mı şerhini yazmıştır.

Bazılarına göre İbn Rüşd, Huneyn bin İshak’ın Arapçı’ya tercime ettiği Calinus (Galen)’un *Cevami’ini* esas alarak telhîsini yazmıştır. Calinus (Galen)’un eseri *Devlet’in* on kitabını içeriyordu. İbn Rüşd ise bunu üç kitap halinde özetlemiştir.⁴

¹ Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 10-11.

³ İbn Rüşd, *Telhîsü’s-Siyase li Eflâtûn*, s. 231.

⁴ Refik el-Acem, “İbn Rüşd” maddesi, *el-Mevsuat el-Felsefiyye el-Arabiyye*, byy-1988, c. 2, s. 595.

Rosenthal'e göre İbn Rüşd, Calinus (Galen)'un *Cevami'*ini şerh etmiştir.¹

Huneyn bin İshak mektebinde Arapçuya tercüme edilen Eflatun'a ait külliyyatın fihristini çıkaran İbn Nedim *el-Fihrist'*inde² ve onu tekiden el-Kiftî, *Tarih el-Hukemâ* adlı eserinde Huneyn ibn İshak'ın Eflatun'ın *Devlet'*ini Arapça'ya tercüme ve tefsir ettiğini söylemektedir. İbn Rüşd'ün ise bu eserden haberi vardı ve bu eserin on kitaptan oluştuğunu biliyordu. Zira İbn Rüşd bu ve başkaca birçok eserinde Calinus (Galen)'u eleştirmiş ve onu, Eflatun'u yeterince anlamamakla suçlamıştır.³ Sonuç itibariyle eğer İbn Rüşd, Huneyn bin İshak'ın tercüme ettiği *es-Siyâse*'nin aslını görmemiş olsaydı onu Calinus (Galen)'un *Cevâmi'* ile mukayese edemezdi. Bu aynı zamanda İbn Rüşd'ün tarzıdır. Zira İbn Rüşd, Aristo'ya ait eserleri şerh ve tefsir ederken İskender el-Afrodisi'yi eleştirmiş ve onları Aristo'yu anlamamakla suçlamıştır.⁴

Bu kısa izahtan sonra eserin içeriği ve içeriğiyle ilgili yapılan değerlendirmelere gelebiliriz.

Telhîs farklı büyüklükte üç bölümden meydana gelmiştir:

Birinci bölüm erdemli şehrin unsurları ve kanunları,

İkinci bölüm erdemli şehrin reisi ve özelliklerini,

Üçüncü bölüm ise erdemli şehrin karşıtları ve yasalarını konu edinmiştir. İbranice metni Arapçuya tercüme eden Ahmet Şehlan metnin içeriğine bakarak başlıklar vermiştir. Ona göre, birinci bölüm en hacimli olup 37 adet başlıktan meydana gelmektedir. İkinci bölüm ise 16 başlıktan, üçüncü ve son bölüm ise 19 başlıktan meydana gelmektedir.⁵ İbn Rüşd'ün eserini Eflatun'un *Devlet'*i ile mukayese edecek olursak yapı ve terkiib itibariyle farklı olduğunu görürüz. Şöyle ki; Eflatun'un *Devlet'*i on bölümden meydana gelmektedir. Her bölüm farkı bir konuyu ele almaktadır. Örneğin *Devlet'*in ilk bölümü doğruluk ve adaleti, ikinci bölümü koruyucular ve koruyucuların eğitimini, üçüncü bölüm erdemli şehrin yasalarını, dördüncü bölüm devlette bulunan bilgelik, doğruluk, ölçü ve yiğitlik gibi dört değeri, beşinci bölüm kadın ve çocukların statüsü, altıncı bölüm

¹ Erwin I. J. Rosenthal, s. 12.

² İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Beyrut 1978, s. 343. Mehmet Bayraktar, *İslâm Felsefesine Giriş*, Ankara-1999, s. 47. İlaveten Fahrettin Olguner'e göre *Kitâbü's Siyâse (Devlet)*, İslâm kaynaklarında en çok sözü edilen birkaç kitaptan biri, hatta birincisidir. İslâm dünyasında herkes tarafından tanınan ve bilinen bir kitap gibi görünmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. *Batı ve İslâm Kaynakları Işığında Platon*, Ankara-1989, s. 243-255

³ İbn Rüşd, *Telhîsü's-Siyâse li Eflâtûn*, s. 230.

⁴ Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 13.

⁵ İbn Rüşd, *Ed-Daruri fi's-Siyâse: Muhtasarı Kitabi's-Siyâse li Eflâtûn*, İbraniciden Arapçuya tercüme eden Ahmet Şehlan, Beyrut-1998, s. 5-8; Erwin I. J. Rosenthal'in İbraniciden İngilizceye tercüme ettiği metni Arapçuya tercüme eden Hasan Mecîd el-Abîdî'ye göre ise birinci bölüm 30, ikinci bölüm 17, üçüncü ve son bölüm ise 21 alt başlıktan oluşmaktadır.

filozofları, yedinci bölüm mağara benzetmesi ile çocukların eğitimini, sekizinci bölüm erdemli şehrin karşıtı olan şehirleri, dokuzuncu bölüm istibdat ve müstebitin yönetim biçimini, onuncu kitap ise şiir, şair ve er efsanesini konu edinmektedir.¹

Buna bakarak Eflatun'un *Devlet*'inin yapı ve terkip itibariyle İbn Rüşd'ün *Telhîs*'inden farklı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca İbn Rüşd, *Devlet*'i iyi bildiği halde Eflatun'un on bölümden oluşan eserinin tamamını şerh ve izah etme cihetine gitmemiştir.

İbn Rüşd *Devlet*'in ilk bölümünün tamamını, ikinci kitabın yarısı ve onuncu kitabın yine tamamını şerh ve izah etmekten imtina etmiştir. Çünkü İbn Rüşd'e göre onuncu kitap, içeriği itibariyle cedel, şiir ve efsanevi konuları içermektedir ve bu konular kesin bilgiye dayalı felsefi bilginin kriterlerine uymaz.²

İbn Rüşd'ün eseri üç bölümden oluşmakla beraber bu bölümlerden her biri Eflatun'un *Devlet*'inin birçok bölümünü içermektedir. Örneğin *Telhîs*'in birinci bölümü, *Devlet*'in ikinci bölümünün yarısı ile üç, dört ve beşinci bölümün ilk yarısını; ikinci bölümde ise *Devlet*'in beşinci kitabının ikinci yarısı, altıncı ve yedinci bölümleri ile Aristo'nun *Nikomakhos'a Etik*, kitabında zikrettiği konuların özet bir izahı vardır. *Telhîs*'in üçüncü bölümü ise *Devlet*'in sekiz ve dokuzuncu kitaplarının izah ve şerhini içermektedir.³

İbn Rüşd, bu eserinde Yunan siyaset kuramından istifade etmiş ve bu kuramı İslâm'a yakınlaştırmaya çalışmıştır. O, bu konudaki düşünceleriyle insanın iyiliğini siyasetin en temel amaçlarından biri haline getirmiştir. İnsan ise en yüksek iyiye, ancak toplumla birlikte ulaşabilir. Bu yönelim ise Eflatun'un *Devlet*'i ile Aristo'nun *Etik*'i arasında içerik itibariyle gerçek anlamda benzerlik olduğunu göstermektedir.⁴

Üç bölüm halinde *Telhîs*'i yazan İbn Rüşd, kanaatimizce metnin ruhunu, özünü korumuştur. Eflatun'un görüşlerini yansıtarak yorumlamıştır. Ayrıca *Telhîs*'de İbn Rüşd, muhtelif yerlerde bazen teyit ederek bazen de şu veya bu şekilde eleştiri getirerek kendine özgü görüşlerini de yazmıştır. İbn Rüşd, gerçek filozof olduğuna inandığı Eflatun'dan kendi siyasi kuramı için bir format almıştır. Eflatun'un siyasi kuramını hem kendinden önceki tarihi olaylara, hem de kendi zamanında olup biten hadiselerle tatbik etmeye çalışmıştır.

İbn Rüşd'ün Eflatun'u Aristo'ya ve İslâm'a uyarlama nedeni kanaatimizce

¹ Platon (Eflatun), *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz, İstanbul-1992, s. 307-311.

² Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 35.

³ Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 35.

⁴ Refik el-A'cem, c. 2, s. 595.

İslâm tarihi ve bu tarihte meydana gelen büyük olayları tefsir etmek içindir. İlaveten İslâm devletlerinin ve şehirlerinin şahit olduğu tarihi, bir halden diğer bir hale değişimi yorumlamak içindir.

İbn Rüşd, Eflatun'dan hareketle oluşturduğu yapıda İslâm tarihinin siyasi, sosyal ve iktisadi gelişimini/serüvenini yorumlamıştır. Siyasi konjonktürün değişiminin nedeni ile ihtilal/isyanların nedenlerini yorumlamak istiyor. Bu nedenle üçüncü bölümde, Eflatun'a göre erdemli şehrin karşıtlardan uzun uzadıya söz ederken bunu İslâm tarihine ve dört halife dönemine tatbik etmek istemiştir ki dört halife dönemi İbn Rüşd'e göre ideal devlettir; ancak bu devletin Muaviye'nin eliyle şan ve şerefe dayalı timokraziye dönüştüğünü şu şekilde ifade etmektedir:

“Şüphesiz sen Eflatun'un erdemli bir yönetimin şan ve şerefi esas alan bir yönetime dönüşümü ile erdemli bir adamın şan ve şeref adamına dönüşümü ile ilgili söylediklerini anlarsın. Bu ise Arapların ilk dönemlerinde olup bitenlere benzemektedir. Şöyle ki erdemli yönetimi örnek almışlardı. Sonradan Muaviye geldiğinde yönetim tarzı şan ve şerefi esas alan bir yapıya dönüştü. Bu ise yarımadamızda, günümüzde egemen olan, yönetim biçimine benzemektedir.”¹

Ayrıca İbn Rüşd, Murabıtlar devletinin düşüş nedeni ve Müslüman Arapların ilk devletlerini kurarken İranlılara galebe etmelerinin nedeni gibi konularda Eflatun'u İslâm siyasi tarihine tatbik etmiştir. Bu tatbik ameliyesi İbn Rüşd'de derin bir ilmi bilincin varlığını gösterir. Bu bilinci diğer filozoflarda özellikle de Fârâbî'de göremiyoruz. Zira Fârâbî, siyaset kuramını, pratik/ameli olanı göz ardı ederek, teorik üzerine inşa etmiştir. Oysa İbn Rüşd, ikisine de önem vermiş ve bu konuda başarılı olmuştur. Bu nedenle İbn Haldûn, Muvahhidlerin yıkılışından söz ederken İbn Rüşd'ün görüşlerini alıntılamıştır.²

İbn Rüşd, bu eseriyle devlete adaleti egemen kılmak istemiş, zulme, haksızlığa, siyasi baskıya, hürriyetin engellenmesi fikrine karşı savaşmıştır. İbn Rüşd, kadının hürriyetinden yanadır. O, kadına sosyal ve hukuki haklarının verilmesinden yanadır. O, Arap İslâm toplumunda kadının zulüm ve haksızlığa uğradığına inanmaktaydı. O, İslâm dünyasındaki kadını sadece meyvesinden yararlanan bir bitkiye benzetir. Ona göre kadın, basit iktisadi ihtiyaçların karşılanması için sadece ev ortamıyla sınırlandırılmıştır. Oysa İbn Rüşd'e göre, tür itibarıyla kadın ile erkek arasında herhangi bir farklılık söz konusu değildir. Farklılık sadece yetenek ve kabiliyet itibarıyledir. Ona göre eğer kadınlar gerektiği gibi eğitilir ve toplumda fonksiyonel hale gelirlerse onlar arasında devleti idare edecek bireyler çıkabilir. Bu yapılmadığı takdirde toplum fakirlikle karşı karşıya kalır.³ Kısaca İbn Rüşd, İslâm dünyasında kadının konumunu tasvir ederken şöyle demektedir:

¹ İbn Rüşd, *Telhîsü's-Siyâse li Eflâtûn*, s. 198.

² Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 36.

³ Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 36-37.

“Bizim şehirlerde kadının ne yapabileceği bilinmemektedir. Genelde kadınlar çocuk doğursun, kocalarına hizmet etsin diye alınır. Onların görevi, diğer işlerini yapmalarına engel olsa bile çocuğu doğurup emzirmek ve onunla ilgilenmektir. Çünkü görebildiğimiz kadarıyla bizim şehirlerin kadınları bunun dışındaki herhangi bir insani fazilete uygun değildir. Bu konuları ile onlar bitkilere benzerler. Erkeklerin sırtında yükler ve şehrin fakir oluşunun nedenlerinden biridirler.”¹

Böylece İbn Rüşd, kadının toplumdaki yeri ve haklarını belirtmekle kadın eşitliği ve insanın insana saygısının en eski savunucularından biri olmanın onurunu taşımaktadır.²

İbn Rüşd’ün *Kitâb es-Siyâse li Eflatun* için yazdığı *Telhîs* onun Yunan siyaset felsefesine geniş anlamda vakıf olduğunu ve bu felsefeyi detaylı olarak kavradığını gösterir. Onun bu konudaki detaylı bilgisini Fârâbî dâhil bir benzerinde bulamayız. İbn Rüşd, 570/1175 tarihinde telif ettiği, *Telhîs Kitâb el-Hitâbe li Aristo*, eseriyle Yunan siyaset felsefesine dair düşünceleri tekâmül etmiştir. Bu iki *Telhîs*, İslâm filozoflarının Yunan siyaset felsefesini bildiklerinin delildir. Özellikle de İbn Rüşd, bu konuda diğer İslâm filozofları arasında temayüz ederek gerek yaşadığı döneme ait gerekse öncesinde egemen olan siyasi yapıya dair -aradaki köklü farklılığa rağmen- benzerlikler kurabilmiştir.³

Burada şu soru akla gelebilir: İbn Rüşd, Eflatun’un *Devlet*’i için *Telhîs* yazma yerine, neden ondan bağımsız, ahlak ve siyaset kuramına dair bu alanda telif eser yazmamıştır? Bir eseri şerh etme felsefi bir aktivite midir?

Evet, zira şerh, İslâm düşünce tarihinde bir probleme çözüm bulma veya bir meseleyle ilgilenme noktasında en bariz ve en çok bilinen metotlardan biridir. Bu nedenle şerh etme bir bilimdir ve zihinsel olarak geniş boyutta üzerinde düşünmeyi gerektirir ki, İbn Rüşd bunu yapmıştır.⁴

İbn Rüşd, *Telhîs*’e başlarken siyaset biliminin tanımıyla başlamıştır. Yalnız o, siyaset bilimini nazarî ilimlerle ilişkilendirirken Eflatun’un değil de Aristo’nun yöntemini benimsemiştir. Bilindiği gibi Aristo, ilimleri iki ana başlık altında sınıflandırmıştır. Bunlardan birincisi nazarî olup, amacı bilginin kendisidir. Bunlarda eğitim-öğretim ilimleri olan astronomi, aritmetik, geometri ve müzik ile tabiat ilimleridir. İkincisi ise el-ilmu’l-medeni olup ahlak ve siyaset ilimlerinden meydana gelmektedir. Ahlakın gayesi, kemâlâtı elde edebilmesi için bireyin hazırlanması ve yönetilmesidir. Siyasetin gayesi ise şehri erdemli hale getirebilmek

¹ İbn Rüşd, *Telhîsü’s-Siyâse li Eflâtûn*, s. 126.

² Gülnihâl Küken, *Doğu-Batı Felsefi Etkileşiminde İbn Rüşd ve St. Thomas Aquinas Felsefelerini Karşılaştırılması*, İstanbul-1996, s. 54.

³ Hasan Mecid el-Abidî, s. 28.

⁴ Hasan Mecid el-Abidî, s. 29.

için hazırlanması ve yönetilmesidir.¹

İbn Rüşd'e göre bu bağlamda siyaset bilimin konusu ve ilkeleri nazarî ilimlerin konu ve ilkelerinden farklıdır. Siyaset biliminin konusu iradi fiillerdir; bunun temeli ise seçme yetisidir. Bu ilmin gayesi diğer nazarî ilimlerden farklıdır. Diğer nazarî ilimlerin gayesi sadece bilmedir. Oysa siyaset biliminin gayesi eylemdir, pratiğe bakan yönü vardır.²

İbn Rüşd, genel anlamda Eflatun'un siyaset ve ahlaka dair görüşlerine hayranlık duyuyordu. Bu nedenle İbn Rüşd, konuyu sadece eğitime özgü veya kendi görüşlerini açıklamaya vesile olacak tarzda yaklaşmıyor. Bilakis o yaptığı şerhle Eflatun'un görüşlerini Yunan'a özgü mahalli bir tarzda değil de evrensel boyutta yorumlamıştır.

Ortaçağda İbn Rüşd'ün *Telhîs'i* ile Fârâbî'nin *el-Medine'si* en iyi bilinen/temayüz eden felsefî etkinliklerdir. Bu iki filozof aynı zamanda Eflatun'u en iyi bilen ve tanıtan kişilerdir. Fakat İbn Rüşd, Eflatun'u Fârâbî'ye kıyasla daha iyi tanımaktadır. Buna rağmen Fârâbî ve İbn Rüşd birlikte okunduğu zaman aynı siyasi kavramların kullanıldığını söyleyebiliriz. Öyle ki bazen İbn Rüşd, Fârâbî'nin söylediklerini kelimesi kelimesine tekrar etmektedir. İbn Rüşd'e göre Eflatun, Yunan filozofları arasında Aristo'dan sonra gelen en büyük filozoftur. Fakat İbn Rüşd, soyut olarak Eflatun'u beğenmekle kalmaz onun fikirlerini gerektiğinde tartışır, gerektiğinde aksini ispat eder, gerektiğinde reddeder bazen de beğenerek onları teyit etmektedir. O, Eflatun'un ilahlarını enbiyalar ile meleklerle tebdil etmiştir.³

İbn Rüşd, Arap şiirini zevk içinde yaşamaya, servet elde etmeye teşvik eden temalar içerdiği içim tenkit etmiş⁴ kendi zamanının musiki aletlerinden haber vermiş, yaşadığı devlete atıfta bulunmuş, kendi zamanındaki tarih ve toplum ile Endülüs'te meydana gelen hadiseleri yorumlamıştır. Benzer şekilde İbn Rüşd, *Telhîs'*inde siyasi baskıya ve istibdada karşı savaştığını belirtir. Yine İbn Rüşd, refah içinde yaşayan, malın dağılımında serveti tekelinde tutan ve servete dayanan ailelere yardım etmez bilakis onlarla mücadele eder. İbn Rüşd, kuvvetli devlet ve siyasi istikrardan yanadır; bölünmeye ve anarşiye karşıdır. İbn Rüşd, savaşa iyi hazırlanmayı, kuvvetli savaşçıları eğitmeyi, iyi nesiller yetiştirmeyi, savaşçıların nesillerinin diğerleriyle karışmaması gerektiği görüşündedir.⁵

Muhammed Âbid el-Câbirî'ye göre İbn Rüşd'ün, Eflatun'un *Devlet'i* için

¹ Muhammed Âbid el-Câbirî, *İbn Rüşd Sîretun ve Fikrun Dirâsetun ve Nususun*, Beyrut-1998, s. 242.

² Macit Fahri, *İbn Rüşd Feylesûf Kurtuba*, Beyrut-1992, s. 119; İbn Rüşd, *Telhîsü's-Siyâse li Eflâtûn*, s. 64-66.

³ Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 30.

⁴ İbn Rüşd, *Telhîsü's-Siyâse li Eflâtûn*, s. 89.

⁵ Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 31.

yazdığı, *Ed-Darurî fi's-Siyâse: Muhtasarı Kitâbi's-Siyâse li Eflatûn*¹ eseri İbn Haldûn'un *Mukaddime*'si hariç, İslâm'da siyaseti konu edinen en iyi kitaptır. Yine diğer kitaplarla mukayese edildiği zaman daha yetkin ve İslâm toplumunun gerçeğine daha uygun olduğu görülür.²

İbn Rüşd'e göre, metafizikten farklı olarak ahlak ve siyasette esas olan ispat yöntemidir.³ Bu özellik, onun siyaset felsefesini, İslâm'daki diğer siyasi öğretilerden ayırtan/öne çıkaran özelliktir. O, öğretisinde burhanı esas almıştır. Burhan ise bir yönüyle mantıkla uyumlu olup diğer yönüyle istikrâ', mülâhaza ve tefekküre dayalıdır. Bu nedenle İbn Rüşd'e göre ameli felsefe, özellikle de siyaset bilimi, toplumda geçerli olan siyasi yapıyı analiz ederken burhana dayalı söyleme istinat eder. Zira yapılan analiz ile, konu edinilen yapının görünen nedenlerini ortaya çıkarmak istemektedir. Burada dört neden söz konusudur. Eflatun'un *Devlet*'inde ele aldığı temel konu yönetim şekilleridir. O halde burhana dayalı siyaset kuramının temel konusu da yönetim şekilleridir. Şöyle ki yönetim ferdin veya zenginlerin veya bir toplumun yönetimi midir? Yönetim egemen olanlar bu yönetimi veraset yoluyla mı yoksa cebir kullanarak mı elde etmişlerdir. Yönetme egemen olanların amacı şan ve şeref midir, servet elde etmek midir yoksa zevklerini tatmin etmek midir? Bu nedenle İbn Rüşd, burhanı esas alarak aklın dışında insanların ortaklaşa kabul ettikleri meşhur ve müsellemlerle dayanan cedeli/diyalektiği reddetmiştir. İbn Rüşd'e göre ancak burhan ile yönetimin doğası ve yönetim şekilleri izah edilebilir.⁴

Câbirî, Batıda Endülüs'te bulunan İbn Rüşd'ün siyasi hitabı ile doğuda bulunan Fârâbî'nin siyasi hitabını birbirinden ayırt ederken/analiz ederken "epistemolojik kopuş" kavramına dayanıyor. Câbirî, "kopuş" kavramının İslâm kültürünün birtakım kavramlarını yorumlamada/okumada/izah etmede çok başarılı olduğuna inanmaktadır. Özellikle de İbn Rüşd'ün *Telhîsü's-Siyase* adlı eseri için bu söz konusudur. Bunun en açık kanıtı Fârâbî'de görebiliriz. O siyasete dair görüşlerini anlattığı en temel eseri *el-Medînetü'l-Fâzıla*'ya başlarken "İlk Neden" in birliğini, niteliklerini konu edinerek başlamıştır. Bu ise Fârâbî'nin siyasete dair düşüncelerinin temelde metafiziğe dayandığını göstermektedir.⁵ Oysa İbn Rüşd, siyaset kuramını metafizikten bağımsız bir biçimde inşa etmiştir.⁶

¹ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Telhîsü's-Siyase li Eflatun*' yerine *Ed-Darurî fi's-Siyâse: Muhtasarı Kitâbi's-Siyaseti li Eflatûn*, demeyi tercih etmektedir. Bkz: Muhammed Âbid el-Câbirî, *İbn Rüşd Sîretun ve Fikrun Dirâsetun ve Nususun*, s. 239-240.

² Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 32.

³ Charles E. Butterworth, *İslâm Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul-1999, s. 232.

⁴ Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 33; Mehmet Vural, "Cedel" maddesi, *İslâm Felsefesi Sözlüğü*, Ankara-2003, s. 83.

⁵ Fârâbî, *El-Medînetü'l-Fâzıla*, çev. Ahmet Aslan, Ankara-1990, s. 1-15.

⁶ Hasan Mecîd el-Abîdî, s. 33.

Benzer değerlendirmeleri Macit Fahri'de görebiliriz. Macit Fahri, İbn Rüşd'ün *Telhîs*'inin birçok konuda Fârâbî'nin *el-Medîne*'sinden daha üstün olduğunu söylemektedir. Şöyle ki; Fârâbî, *el-Medîne*'de ne Eflatun'un *Devlet*'te ele aldığı konulara bağlı kaldı ne de biçimsel olarak onu benimseyip takip etti. Bilakis baştan sona kadar Yeni-Eflatuncu felsefenin genel anlamda ilkelerini izah etmiştir. Oysa İbn Rüşd, *Devlet*'i şerh ve izah etmekle yetinmemiş bilakis bazı ilkelerini, o günkü İslâm coğrafyasında yürürlükte olan siyasi ve sosyal konjonktüre tatbik etmiştir.

Fârâbî bir psikoloji tezi geliştirme peşindeydi. İbn Tufeyl ise İbn Bâcce'den de istifade ederek bir bilinç kuramı önermiştir. İbn Rüşd bu temeller üzerinde tam gelişmiş bir eğitim-öğretim doktrini geliştirmek istemektedir.¹

İbn Rüşd kendini konuya verirken meseleyi en kolay hale getirecek paradigmayı "tebaasını mutlu etmek isteyen sultanın davranışı" olarak saptamaktadır. Böyle bir sultan varsa bunu herhalde ve ancak eğitim yolu ile yapmaktadır. Bu ise bir yandan vatandaşları bilgilendirmeyi diğer yandan da öğreticiyi cebir ve müeyyide ile teyit ve tekidi gerektirmektedir.² Bu bağlamda İbn Rüşd, erdemli bir toplum veya devlet inşa ederken neye hedeflediğini neyi amaçladığını son derece açık ve net bir biçimde tanımlamış, tasvir etmiştir. O bunu yaparken faraziyelerden, ütöpik olandan hareket etmemiş, meselenin sadece teorik boyutuyla ilgilenmemiş, içersinde yaşadığı toplumun gerçeklerinden yola çıkarak kuramını oluşturmuştur.

Sonuç

Her alanda, Aristo'nun eserlerini şerh edip yorumlayan İbn Rüşd, siyaset felsefesi alanında, o zaman Arapçaya tercüme edilmemiş olan Aristo'nun *Politika*'sı yerine, Eflatun'un *Devlet*'ini şerh edip yorumlamıştır.

İbn Rüşd, yaptığı şerhte soyut olarak Eflatun'u beğenmekle kalmaz onun fikirlerini tartışır, eleştirir, aksini ispat eder, reddeder veya beğenerek onları teyit eder; ayrıca yeri geldiğinde siyaset felsefesine dair kendine özgü görüşlerini de anlatır.

Üç bölüm halinde *Telhîs*'i yazan İbn Rüşd, gerçek filozof olduğuna inandığı Eflatun'undan kendi siyasi kuramı için bir format almıştır. Eflatun'un siyasi görüşlerini, o gün İslâm coğrafyasında yürürlükte olan siyasi ve sosyal konjonktüre tatbik etmiştir. O, Eflatun'dan hareketle oluşturduğu yapıda, İslâm tarihinin siyasi, sosyal ve iktisadi gelişimini yorumlamıştır. Siyasi konjonktürün değişiminin nedeni ile ihtilal veya isyanların nedenlerini sorgulamıştır. Önemli tarihi olayları siyasi yapı ve siyasi tarih çerçevesinde gerek

¹ C. E. Butterworth, *İslâm Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, s. 232 (mütercimnin dipnotu).

² C. E. Butterworth, *İslâm Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, s. 233.

İslâm'ın ilk asrı, gerekse Murabıtlar ve gerekse kendi yaşadığı Muvahhitler dönemi ile ilintili olarak anlatmıştır.

Netice itibariyle İbn Rüşd'ün *Telhîsü's-Siyâse li Eflâtûn* adlı eseri, siyaset düşüncesi alanında kendine özgü kuram ve öğretileri olan İslâm ile dışarıdan getirilen yunan siyaset felsefesine ait sistem ve teorilerin kaynaştırılmasına dair klasik bir örnek olup, farklı düşünce iklimleri arasında köprü vazifesi görmüş, biri pagan kültürüne dayanan diğeri semavi olan iki farklı medeniyet arasındaki etkileşimin en güzel örneklerinden birini vermiştir. Ayrıca İbn Rüşd, bu eseriyle hem İslâm düşüncesini hem de Batı düşüncesini derinden etkileyebilmiştir.

KAYNAKLAR

- 1- Bekir Karlığa, "İbn Rüşd maddesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul-1999.
- 2- Charles E. Butterworth, "New Light On The Political Philosophy Of Averroes", *Essays On Islamic Philosophy And Science*, Edited by George F. Hourani, Albany-1975;
- 3- Erwin I. J. Rosenthal, *Averroes' Commentary On Plato's Republic*, (takdimden - introduction-), Cambridge-956.
- 4- Fahrettin Olguner, *Batı ve İslâm Kaynakları Işığında Platon*, Ankara-1989.
- 5- Fârâbî, *El-Medînetü'l-Fâzıla*, çev. Ahmet Aslan, Ankara-1990.
- 6- Ferruh Antuvan, *İbn Rüşd ve Felsefetuhi*, Beyrut-2007.
- 7- Gülnihâl Küken, *Doğu-Batı Felsefi Etkileşiminde İbn Rüşd ve St. Thomas Aquinas Felsefelerini Karşılaştırılması*, İstanbul-1996.
- 8- Hasan Mecîd el-Abîdî, *Telhîsü's-Siyâse li Eflâtûn*, (takdimden) Beyrut-1998.
- 9- Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, (Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar 1198), I, çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul-1986.
- 10- Ibn Rusdh (İbn Rüşd), *Commentary On Aristotle's Book On The Heaven And The Universe - Sharh Kitab al Sama wa'l-Âlem*, Edited by: Fuat Sezgin, (Gerhard Endress'in girişinden) Frankfurt-1994;
- Ed-Daruri fi's-Siyâse: Muhtasarı Kitabi's-Siyâse li Eflâtûn*, İbraniciden Arapçaya tercüme eden: Ahmet Şehlan, Beyrut-1998;

Telhîsü's-Siyase li Eflâtûn, İngilizciden Arapçaya çeviren: Hasan Mecîd el-Abîdî ve Fâtıma Kâzım ez-Zehebî, Beyrut-1998.

11- İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Beyrut-1978.

12- Macit Fahri, *İbn Rüşd Feylesûf Kurtuba*, Beyrut-1992.

13- Mehmet Bayraktar, *İslâm Felsefesine Giriş*, Ankara-1999.

14- Mehmet Vural, "Cedel" maddesi, *İslâm Felsefesi Sözlüğü*, Ankara-2003.

15- Muhammed Âbid el- Câbirî, *Felsefî Mirasımız ve Biz*, çev. Said Aykut, İstanbul-2000;

İbn Rüşd Sîretun veFikrun Dirâsetun ve Nususun, Beyrut-1998.

16- Numan Yusuf Aruç, *İbn Rüşd'ün Eğitim Felsefesi*, İstanbul-2004.

17- Philip K. Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, çev. Ali Zengin, Risale yay., İstanbul-1995.

18- Platon (Eflatun), *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, İstanbul-1992.

19- Refik el-Acem, "İbn Rüşd" maddesi, *el-Mevsuat el-Felsefiyye el-Arabiyye*, byy-1988.